

En obruten kedja

*Utredningarna angående vinterbetet
i södra Västerbottens kustland 1882-1928.*

Av Lennart Lundmark

I den proposition som föregick 1928 års renbeteslag uttalade regeringen att sedvanerätten torde kunna sägas omfatta Västerbottens län i dess helhet och att Bottniska viken utgjorde en ”naturlig gräns”.¹ Förarbetena till renbeteslagen från 1971 hänvisar till detta.²

Under behandlingen av Nordmalings-målet (T 155/06) har det ifrågasatts om regeringen hade tillräcklig grund för sin slutsats 1928. Det är en fråga som inte får fragmentariseras. Den information som inhämtades av utredningar under perioden 1882- 1923 bildade en samlad kunskapsmassa. I varje utrednings uppdrag ingick att tillgodogöra sig vad tidigare utredningar kommit fram till. Fakta lades till fakta, nya utredningar byggde vidare på föregående. All kunskapsinhämtning bildar en kedja där den ena länken griper in i den andra.

Förutom de resultat som redovisades i tryck efterlämnade utredningarna arkiv, som var tillgängliga för följande utredningar. Dessutom sändes utredningarna på remiss. Dessa remissutlåtanden var ett viktigt kunskapsstillskott inför regeringens beslut om proposition. Vid en del av remissomgångarna hade både länsmyndigheter och socknar möjlighet att yttra sig.

När regeringen skulle fatta beslut om proposition behandlades ärendet i konselj. Då var underlaget konseljakter, som kunde vara ganska omfattande och där delar av utredningsmaterialet samt remissvaren i regel ingick. Utredningarkiv och konseljakter är ett material som inte får försummas då man diskuterar lagstiftarens kunskapsunderlag.

Utredningarna om renbetesfrågor 1882-1928 gjorde inga månghundraåriga tillbakablickar. De granskade självfallet vad tidigare utredningar kommit fram till. För övrigt nöjde de sig i regel med att utforska den tid som levande människor kunde minnas eller hört från tidigare generationer. Muntliga källor ansågs vara tillräckliga för att fastställa vad som var ”gammal sedvana”.

¹ Riksdagen 1928. Proposition nr 43, s 69, s 71

² Riksdagen 1971. Proposition nr 51, s 158

Utredningarna koncentrerade de sig på de geografiska områden där problemen var störst. Ibland möter man den felaktiga schablonuppfattningen att motsättningarna mellan bofasta och samer skulle ha intensifierats ju längre bort från fjällen man kom. Det är fel. Den främsta konflikthanledningen var det så kallade hötrampet, d v s att renarna rev ner höet från hässjor som stod kvar ute på slåttermyrar långt in på hösten och förvintern. Det problemet uppstod enbart i Lappmarken och i de delar av kustlandet som låg närmast Lappmarksgränsen. När samerna kom längre ner mot kusten med sina renar hade bönderna hunnit lägga in sitt hö i lador. Därför var det området i normalfallet helt konfliktfritt. Det innebar att befolkningen närmare kusten inte hade samma engagemang i renbetesfrågan som de nybyggare som drabbades av hötramp. Detta förhållande avspeglade sig även i utredningarnas arbete.

”Ume lappar” i kustlandet

Den första utredningen kallades 1882 års lappkommitté. Uppdraget var att utreda förhållandet mellan de svenska lapparna och landets bofasta befolkning samt att utarbeta förslag till lagbestämmelser på området. Utredningens arkiv (ÄK 34) omfattar en volym. Konseljakten har beteckningen ”Justitiedepartementet. Konseljakt 6 juni 1886”. Den innehåller även remissvar på utredningens förslag.

Med utgångspunkt från ledamöternas egna kunskaper samt information från lokala tjänstemän beskrev utredningen översiktligt renskötselns markanvändning i Jämtland, Väster- och Norrbotten. Angående södra Västerbottens kustland skriver den att Ume lappar (Umbyn och Vapsten) under vintern uppehåller sig i skogarna ”inom Lycksele eller, och detta är det vanligaste, i kustlandet, ströfvande der utan någon egentlig ordning tvärsöfver och längs dalgångarne, ofta nog ända ned mot kusten”.³

Utredningens förslag sändes ut på remiss under hösten 1883. För Västerbottens del begärde landshövdingen in utlåtanden från kronotjänstemän och det lokala prästerskapet, samt kallade representanter för nomader och bofasta till möten i Vilhelmina, Sorsele, Stensele, Tärna och Malå. (Tjänstemannautlåtanden kom även från Fredrika, Åsele och Lycksele). Det avspeglar det faktum att det var främst ovanför lappmarksgränsen som det förekom konflikter mellan nomader och bofasta. Landshövdingen skriver i sitt yttrande att utfrågningarna har genomförts i de kommuner, vilka ”äro de som huvudsakligen av ifrågakommande lagförslag beröras och där lappar nu kunna anträffas”.⁴ Eftersom mötena genomfördes under september och oktober

³ Riksdagen 1886. Bihang till protokoll. 2 saml. 2 avd. 1 band, s 45

⁴ Justitiedepartementet. Konseljakt 4 juni 1886, RA.

hade inte samerna hunnit ned till kusten med sina renar. För övrigt berör landshövdingen i Västerbotten främst samernas rätt att fälla skog. Han har inga invändningar mot att samerna får lagstadgad sedvanerätt till vinterbete nedanför lappmarksgränsen.⁵

I sitt sammanfattande omdöme om utredning och remiss drar även justitieministern slutsatsen att det var främst inom Lappmarken som konflikter förekom. ”De klagomål öfver intrång af Lapparne, hvilka mer eller mindre högljudt å vissa orter försports, hava nästan utan undantag afsett skada, som af renare förorsakats under våren och sommaren, eller ock skada som skett å höstackar...”⁶

Kommittén hade flera ledamöter med god kunskap om renskötselns utbredning.⁷ En av dem bör särskilt lyftas fram. Det är jägmästaren Fredrik Vilhelm Tigerhjelms. Han var född 1841 och blev efter en del tidigare tjänster i skogsväsendet överjägare i Nordmalings revir 1867. Han befordrades till jägmästare södra Lycksele revir 1869 och stannade där till 1876. Tigerhjelms ägde ett hemman i Knaften, cirka 15 kilometer söder om Lycksele. Han var ledamot av Västerbottens läns landsting 1875-77. Han betraktades som en kompetent utredare och fick senare den grannliga uppgiften att utreda en utvidgning av renbetesfjällen i Jämtlands län.⁸

Tigerhjelms hade tjänstgjort och haft ansvar för skogsfrågor längs Umeälvens hela dalgång samt längs Öreälven ner till Nordmaling. Han skulle inte ha undertecknat utredningen om inte fakta varit korrekta angående vinterbetet i det området.

1882 års lappkommitté innehöll dessutom en annan ledamot som kan ha haft kännedom om förhållandena i södra Västerbottens kustland. Det var riksdagsmannen Per-Olof Hörnfeldt, som bodde i Själevad utanför Örnsköldsvik och representerade Ångermanlands norra domsaga i riksdagen 1865-1890. Han var en av de mest framträdande bonderepresentanterna i riksdagen och ledamot av flera utredningar och utskott.⁹ Hans valkrets gränsade till Nordmaling i söder.

Information om sakförhållanden tillförs i flera skeden av lagstiftningsprocessen. Det sista skedet är den debatt som föregår beslutet i riksdagen. Inte heller den källan får glömmas bort. Vid riksdagsdebatten inför beslutet om 1886 års lag hänvisar riksdagsmannen Axel Cederberg till uppgifter i 1882 års utredning om att samerna i vissa delar av Norrbotten i regel inte vinterbetar nedanför Lappmarksgränsen. Han fortsätter: ”Söder om Skellefteåelf vidtager ett

⁵ Ibid.

⁶ Riksdagen 1886. Kungl. Maj:ts proposition no 2, s 34

⁷ Se översikt I SOU 2006:14, s 183 f

⁸ H Samzelius: Jägeristaten, Stockholm 1915

⁹ Svenskt Biografiskt Lexikon, Band 19, Stockholm 1973

annat förhållande som fortfar inom hela Västerbottens län, i det lapparna der utsträcka sina färder ända ner till hafvet.”¹⁰ Cederberg borde veta. Han hade representerat Umeå, Bjurholms och Nordmalings tingslag i Andra Kammaren 1880-81. Från 1885 representerade han södra Västerbotten i Första Kammaren.

Sex års förarbeten

Förarbetena till 1898 års renbeteslag pågick i sex år och de var både omfattande och samvetsgranna. I 1886 års lag stadgades att samerna fick vinterbeta sina renar ”å de trakter i öfrigt, hvilka de af gammal sedvana hittills hafva besökt” under perioden oktober-april. I Jämtland fanns ett avsevärt motstånd mot detta. Det ledde till att man började utreda sedvanerätten redan 1892. Ett stort material samlades in under 1893 och lämnades sedan vidare till den utredning som tillsattes 1895.

I uppsatsen ”Socknarnas besked 1893 om renarnas vinterbete i Västerbottens kustland” finns en utförlig beskrivning av bakgrunden till den remiss som genomfördes i Västerbotten hösten 1893 och som besvarades av alla socknar. I regel stod sockenstämman för svaret med kompletterande utlåtanden av länsmän och präster.¹¹ (Uppsatsen finns här på hemsidan.)

Vid denna tid rådde oreda i renskötseln i länets norra delar, men i de södra fungerade den utan anmärkning även i kustlandets inlandssocknar. Kommunalstämman i Degerfors (Vindelns) konstaterade att förhållandet ”mellan lapparna och de bofasta på denna ort, är sådant, att någon lagändring för närvarande ej strängt påkallas”. Kommunalstämman i Vännäs skriver att samer vinterbetar sina renar i socknen med flera års mellanrum, och då det skett ”hava de nöjaktigt vårdat sina renar”. Kommunalstämman i Bjurholm skriver att samer med renar ”ganska sällan” flyttar ner till socknen. När det sker har de ”icke förorsakat jordägarna någon skada på åker äng eller skog”.

Mönstret är detsamma i socknarna längs kusten i södra Västerbotten. Kommunalstämman i Bygdeå vill inte ändra lagen. Enligt socknens pastor inträffar det ”icke så sällan” att renar vinterbetar i socknen, men det har aldrig förekommit några tvister mellan samer och bofasta. Kommunalstämman i Sävar och i Umeå konstaterar att sedvanerätten till vinterbete bör gälla även i fortsättningen. Kronofogden i Umeå skriver att det inte har rapporterats någon ”olägenhet därav att lappar med sina renar tidtals uppehållit sig inom fögderiet”.

¹⁰ Riksdagen 1886. Protokoll Första Kammaren, no 29, s 25

¹¹ Remissvaren finns i Justitiedepartementet. Konseljakt 8 februari 1898, Vol 1a, RA

I Nordmaling konstaterar kommunalstämman enhälligt ”att lappar som med renhjordar besökt denna socken endast uppehållit sig därstädes vintertid” och att ”renar ej hittills tillfogat socknens jordägare någon nämnvärd skada eller olägenhet”. Detta bekräftades i särskilda skriftliga intyg av socknens länsman och pastor.

Detta material överlämnades till den utredning som tillsattes 1 april 1895. Den gavs namnet 1895 års lapplagskommitté. I sitt betänkande bekräftar den att den tagit del av betänkandet från 1882 års lappkommitté och bygger vidare på detta. Den skriver: ”I allt väsentligt [...] hafva komiterade funnit denna utredning tillförlitlig och egnad att tjena till ledning för blifvande lagstiftningsåtgärder i ämnet.”¹²

1895 års lapplagskommitté gjorde omfattande utfrågningar av befolkningen i flera socknar under juli och augusti 1895.¹³ Den följde mönstret från 1882 och samlade befolkningen till möten främst i de områden där det förekom konflikter. Av socknarnas remissvar 1893 hade det framgått att södra Västerbottens kustland inte var något konfliktområde.

Vid mötet i Lycksele 10 augusti nämns att de flesta Sorselelappar flyttar ”nedåt Degerfors och Umeå”, största delen av Tärnalapparna flyttar till Degerfors och ”äfven stundom nedåt kusten”, lapparna från norra delen av Wilhelmina socken brukar flytta ”nedåt Örnsköldsvik och Nordmaling”. ”Samtliga lappar uppgåvo att det för dem vore nödvändigt att när djup snö och flen gjorde betet oåtkomligt för renarna flytta ned till kustlandet”.¹⁴

I sitt förslag till reviderad renbeteslag föreslog 1895 års lapplagskommitté att sedvanerätten skulle behållas oförändrad. Förslaget sändes ut på remiss under hösten 1896 via länsstyrelsen. Den skrev till alla socknars kronolänsmän att de skulle utfärda en allmän kallelse till möten för att yttra sig om utredningens förslag under hösten 1896. Länsmännen i socknen utfärdade sedan kallelsen, som bland annat lästes upp i sockenkyrkan.

Socknarna i Västerbotten hade svarat på en remiss om sedvanerätten tre år tidigare. Nu skulle sockenborna samlas till ett nytt möte i frågan. I norra Västerbotten fanns fortfarande problem med att renar blev kvar i kustlandet under sommaren. Där var uppslutningen till mötena någorlunda god. Trots problemen ville alla socknar nedanför lappmarksgränsen slå vakt om sedvanerätten till vinterbete.

I södra Västerbotten fanns inga problem med kvarlämnade renar. Ju längre söderut i länet man kom desto svalare blev intresset för att yttra sig om vinterbetet. Socknarna hade 1893

¹² Riksdagen 1898. Komitébetänkanden. 1895 års lapplagskommitté, s 26. I sitt referat av detta har Bert Häggglund m.fl. bytt ut ordet ”tillförlitlig” mot ”tillräcklig”, vilket är missvisande. Hovrätten för Övre Norrland Mål T 155-06, aktbilaga 46, s 20/32.

¹³ Protokollen är tryckta i A.a.

¹⁴ Riksdagen 1898. Kommittébetänkanden. 1895 års lapplagskommitté, s 63

gett klart besked om att samer med renar emellanåt kom ner under vintern och att de inte förorsakade jordägarna någon olägenhet. När länsmyndigheterna kallade till möte i samma ämne i Sävar 22 augusti 1896 infann sig bara den bonde ”i vars hus sockenstugulokalen var förhyrd”. Mötet fick ställas in. I Umeå hade en allmän kallelse gått ut om möte i häradets tingshus 14 september. Ingen infann sig. Mötet fick ställas in. Från Bjurholm och Nordmaling kom inga besked över huvud taget.¹⁵

I sitt remissvar ifrågasatte inte länsstyrelsen sedvanerätten till vinterbete nedanför lappmarksgränsen, men den ville ta bort månaden oktober från sedvanerättsperioden.¹⁶ Detta föranleddes av konflikter inom Lappmarken. I oktober hade inga vinterflyttande renar hunnit ner till kusten.

Regeringens proposition innehåller i stort sett bara lagförslaget. Riksdagsdebatten handlade nästan uteslutande om ifall månaden oktober skulle ingå i sedvanerättsperioden. Ingen ifrågasatte sedvanerätten i Västerbotten.

Utfrågningarna 1912-1913

Unionen mellan Sverige och Norge upplöstes 1905. Frågan om de svenska samernas rätt att beta sina renar i Norge under senvår och sommar blev en konfliktfråga mellan rikena. Flera utredningar tillsattes under den förhandlingsprocess som ledde till det avtal som undertecknades 1919 och trädde i kraft från 1923. Utredningarna var 1906 års, 1907 års, 1909 års och 1913 års renbeteskommission. Dessutom tillkommer inlagorna till den internationella skiljedomstolen 1909. Ingen av dessa utredningar behandlade de svenska samernas vinterbete och de saknar därför intresse i det här sammanhanget.

Av större intresse är den serie utredningar som emanerade från en riksdagsmotion 1908. Den var undertecknad av 26 riksdagsmän och behandlade flera aspekter av samernas och renskötselns situation.¹⁷ Motionen (samt en skrivelse från länsstyrelsen i Jämtland två år tidigare) föranledde civilministern att tillsätta en utredning, som 9 oktober 1908 fick i uppdrag att ”utarbete ett program för vissa förberedande undersökningar”.¹⁸

Någon tid därefter påpekade utrikesministern att faktaunderlaget var för dåligt vid förhandlingarna med Norge om renbeteskonventionen. Det behövdes en uppstramning och en

¹⁵ Remissvaren finns i Justitiedepartementet. Konseljakt 6 februari 1898, Vol 1 b, RA

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Riksdagen 1908. AK. Motion nr 163.

¹⁸ Civildepartementet. Statsrådsprotokoll 9 oktober 1908, nr 32, RA

fast ledning av utredningsarbetet. Uppdraget gick till landshövdingen i Norrbottens län, Oscar von Sydow 1 november 1912.¹⁹

I det här sammanhanget är det viktiga de utfrågningar med samerna i Västerbotten som genomfördes i november och december 1912. (Slutrapporten lämnades 1913. Därför brukar de betecknas 1912-1913 års undersökningar.) von Sydow hade själv fastställt frågeformuläret.²⁰ De frågor som är relevanta här löd:

- 1) Redogör för flyttningsförhållandena föregående år.
- 2) Är detta den vanliga flyttningsvägen? Om ej ange hur flyttningarna brukar vara under goda och dåliga år.
- 3) Har i forna tider flyttningarna i Eder by (andra bekanta byar) varit väsentligt annorlunda än nu? (speciellt har man gått längre ner mot kusten?)
- 4) Var möter den största oviljan från de bofasta? Varpå beror skillnaden?

Utfrågningarna i Västerbotten genomfördes av fil.lic Erik Bergström, fil.lic Claes Österberg och fil.mag Hugo Jonasson. Erik Bergström var född 1888 och alltså 24 år när undersökningarna genomfördes. Trots sin ringa ålder hade han redan stor erfarenhet av lappmarksfrågor. Redan 1907 hade han anlitats av gruvdisponenten Hjalmar Lundbohm i Kiruna för biologiska undersökningar i fjälltrakterna. Han hade deltagit i upprättandet av en karta över renbetesförhållandena i nordligaste Sverige. Den lämnades in till den internationella skiljedomstolen i renbetesfrågan 1909. Efter undersökningarna 1912-13 disputerade han i biologi vid Uppsala universitet. Han blev snart den mest framträdande experten inom den svenska lappadministrationen: lappfogde i Västerbotten 1915-1919, nomadskoleinspektör från 1920. Han var ledamot av 1919 års lappkommitté och 1930 års lapputredning. Han dog 1933, endast 44 år gammal.

Claes Österberg var född 1882 och alltså 34 år när utfrågningarna genomfördes. Även han var biolog och figurerade under de följande åren ofta i utredningar angående renskötseln. Han blev lappfogde i Norrbottens södra distrikt 1917.

Hugo Jonasson var fil. mag. Hans ålder och fortsatta karriär har inte kunnat beläggas.

Hälften av frågorna i formuläret gällde förekomsten av bete i Norge. Med tanke på de pågående förhandlingarna med Norge var de ett centralt problem. En stor del av frågorna gällde också formerna för renskötseln och syftade till att utröna i vilken grad man tillämpade extensiv renskötsel.

¹⁹ Cicvildepartementet. Statsrådsprotokoll 1 november 1912, nr 65, RA

²⁰ De citeras här efter referatet i SOU 2006:14, s 221 ff

Enligt de samiska ordningsmännens uppgifter blev 85 procent av alla renägare i Västerbotten intervjuade. De var 80 stycken.²¹ Tolv av dessa uppgav att de flyttade till kusten under flenår. Med kustbygden avses här kustsocknarna, inte enbart området närmast nedanför lappmarksgränsen. En av de intervjuade (nr 56) nämner att själva havsstranden och öarna var eftertraktade under svåra år eftersom marken där var lättåtkomlig och ofta nästan bar. Av de 12 uppgav sju att de flyttade ner till kustbygden även under ”normala” år. Nio samer uppgav Nordmaling som ett av sina vinterbetesområden. Utredningen producerade också kartor som överensstämmer med de uppgifter som gavs i utfrågningarna.²²

När renbeteskonventionen med Norge undertecknats 5 februari 1919 och Oscar von Sydow hade fått andra betydande uppdrag avsåg han sig ordförandeskapet för utredningen. I sin slutrapport förklarade han att hans arbete skulle betraktas ”som en förberedande utredning i ämnet, som kunde tjäna till grund för arbetet”.²³

Kungl. Maj:t konstaterade att genom ”de förberedande utredningarna har vunnits ett material, som torde kunna tjäna till erforderlig ledning vid det slutliga ordnandet av den inre renbetesfrågan”.²⁴ På denna grund tillsatte regeringen sedan den nya utredningen som kom att kallas 1919 års lappkommitté.

Utredningen fick ett omfattande uppdrag. Några av de problem som var särskilt påträngande var möjligheten att kombinera renskötsel och jordbruk samt samers rätt till fast bosättning på kronomark. Dessutom skulle utredningen ta upp den bofasta befolkningen rätt att inneha skötesrenar samt skogssamernas ställning. Skolfrågan och fattigvården skulle också behandlas.

Sedvanerätten till vinterbete i kustlandet var inte något framträdande problem. Den hade fastslagits i lag både 1882 och 1898 efter omfattande utredningar där det klart framgick att den överväldigande majoriteten av befolkningen nedanför lappmarksgränsen inte hade några invändningar mot den.

Omfattande material

Trots att sedvanerätten till vinterbete inte var någon konfliktfråga nere vid kusten verkställde 1919 års lappkommitté ”undersökningar i syfte att söka utröna, huru långt nedåt

²¹ Utredningarna finns arkiverade på tre platser: Norrbottens Museums arkiv, Landsarkivet i Härnösand och Riksarkivet. För utförligare resonemang kring utredningarna se SOU 2006:14, s 221 ff

²² De så kallade Bergströmska kartorna behandlades ingående i tingsrättens behandling av Nordmalingsmålet. De diskuteras också utförligt av sedvanerättsutredningen SOU 2006:14, s 268 ff

²³ Statsrådsprotokoll. Civildepartementet 3 juni 1919, nr 151, RA

²⁴ Ibid.

Bottniska viken lapparna sedan äldre tid plägat utsträcka sina vinterflyttningar”.²⁵

Sekreteraren upprättade en promemoria där han sammanställde vad 1882 års lappkommitté, 1895 års lapplagskommitté och utfrågningarna 1912-13 kommit fram till rörande vinterbetet i kustlandet.²⁶

Kommittén gjorde omfattande resor för att fråga ut samer och lokalbefolkning hela vägen från Härjedalen till Karesuando-området. Liksom tidigare utredningar koncentrerades insatserna till de områden där det fanns problem. I områdena längst nere vid kusten existerade inga nämnvärda konflikter vid denna tid. För Västerbottens del hölls möten med samerna från Vilhelmina norra och södra lappby i Åsele 8-9 januari 1920, och med byarna Gran, Ran, Malå, Umbyn och Vapsten i Lycksele 12-13 januari. Materialet från utfrågningarna från slutet av 1912 var då bara drygt sju år gammalt. Det användes bevisligen som underlag för utredningens slutsatser angående Västerbotten.

Utredningens betänkande konstaterade att sedvanerätten till vinterbete i Västerbotten torde omfatta länet i dess helhet.²⁷ Som en bilaga ingick en karta som bekräftade detta.²⁸

Betänkandet gick ut på remiss till alla berörda socknar samt länsstyrelsen. Länsstyrelsen förklarade att ”I alla huvudsakliga delar finner länsstyrelsen de av kommittén utarbetade förslagen väl avvägda”.²⁹ I sin sammanfattning av länens remissvar skriver landshövdingen att 19 av länets kommuner inte har haft något att anföra mot förslaget eller har avstått från att yttra sig. Endast tre kommuner, Vilhelmina, Tärna och Nordmaling, har haft vissa erinringar. Ingen av dessa erinringar gällde sedvanerätten som sådan. De handlade i stället om skadestånd och skogsfrågor. I det här sammanhanget är det av betydelse att granska utlåtandet från Nordmaling närmare.

Det är en bilaga till länsstyrelsens yttrande och finns i 1919 års lappkommittés arkiv (YK 193, Vol 3) i Riksarkivet. Det består av 1½ ganska tätskivna A4 sidor med rubriken ”Utdrag af Protokoll fördt vid sammanträde med kommunalfullmäktige i Nordmaling söndagen den 30 december 1923”. Det är en samtida avskrift som är vidimerad och försedd med kommunens stämpel.

Fullmäktige konstaterar att ”de förhållanden under vilka lapparna måste bedriva sin renskötsel” ger dem ”rättigheter utöver de marker å egentliga renbetesfjällen som dock avsatts

²⁵ Riksdagen 1928. proposition nr 43. Bilaga, s 27

²⁶ Sammanställningen finns i kommitténs arkiv YK 193, Vol 2, Mappen ”Sammandrag...”, s 103 ff, RA. Utfrågningarna 1912-1913 kallas i sammanhanget för de Montellska utredningarna. Anledningen var att jägmästare Arvid Montell i Luleå formellt sett var överordnad dem som genomförde utfrågningarna.

²⁷ SOU 1923:51, s 104

²⁸ Kartan och dess tillkomst analyseras i SUO 2006:14, s 277 ff

²⁹ 1919 års lappkommittés arkiv, YK 193, Vol 3, RA

för dem”. Men ”borde dock en nomadiserande renägande lapp vara underkastad samma ersättningskyldigheter som hvarje annan”. Sedan följer ett tillbakablickande avsnitt om att skogen var värdelös förr i tiden men att numera även ”skogsprodukter av alla slag – även av björk, avverkningsavfall, asp o.d. – nått ett visst värde”. Därför synes det ”kommunalfullmäktige ej rättvist, att lapparna så att säga var som helst skola få idka renbete och därvid taga ved, slöjdvirke mot i vissa fall inget och i andra fall billigare pris”. Fullmäktige ansåg därför ”att virke, ävensom uppenbara skador av mark och ståndsskog böra ersättas med skälig betalning”. Samer borde också förbjudas att använda skogsodlade marker eller marker med ungskog. De bör också hålla sig från avverkningstrakter ”och bör vid skada skälig ersättning utgå för fälld rens värde, men böter ej ådömas”.

Samernas rätt att i begränsad utsträckning använda skogen utan ersättning i de trakter där de hade rätt att vistas med sina renar var en fråga som emellanåt märkts av i debatten ända sedan renbeteslagen 1882. Rätten gällde främst torra träd och vindfällan samt en- och videbuskar. För övrigt skulle samerna ha tillstånd av markägaren och i vissa fall betala ”en billig penning”. I vilken utsträckning de fick ta virke avgjordes i viss utsträckning av vad det skulle användas till. Detta skapade osäkerhet om vad som gällde både hos samer och bofasta och ledde ibland till konflikter.

Men att Nordmalings kommunfullmäktige invände mot formerna för skogsfång betydde inte att det ifrågasatte sedvanerätten som sådan. Fullmäktige bekräftade också – om än indirekt – att renbete förekom i kommunen. I det utredningsförslag det yttrade sig över ingick även formuleringen att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde. Det föranledde inga kommentarer från kommunalfullmäktige.

Västerbottens-kusten väl respresenterad

I 1919 års lappkommitté ingick en representant för jordbrukarna i södra Västerbottens kustland. Det var Johan Rehn (1865-1929), som var uppvuxen i Hissjö ungefär en mil utanför Umeå.³⁰ Där hade han övertagit föräldrarnas gård och drev ett framgångsrikt jordbruk.

Rehn åtnjöt ett stort förtroende bland jordbrukarna i södra Västerbotten. Han valdes in i riksdagen 1908 och var ledamot till 1924. Han representerade liberalerna och ”tillvaratog särskilt jordbrukarnas intressen”, som det står i uppslagsverket ”Svenska män och kvinnor”. Att bönderna hade stort förtroende för honom visas även av att han var ledamot av landstinget

³⁰ Se ”Johan Rehn”. Svenska män och kvinnor, Band 6, Stockholm 1949; Tvåkammarriksdagen 1867-1970, Vol 5, s 371

från 1908 och ordförande för Umeå landsförsamlings kommunalfullmäktige 1919-29. Han var också ordförande i länets veterinärstyrelse och i Västerbottens läns odlingsråd 1918-22.

Rehn var intresserad av samiska angelägenheter och han gjorde inlägg i riksdagsdebatter i bosättningsfrågan redan innan han blev ledamot av 1919 års lappkommitté.³¹ Rehn var högst aktiv i arbetet inom 1919 års lappkommitté. Han deltog i möten med samer och bofasta från Härjedalen upp till Karesuando-trakten under 1920 och 1921. Detta inkluderade naturligtvis också de möten som hölls i Västerbotten.³²

Denna framstående representant för jordbrukarna i södra Västerbottens kustland undertecknade den utredning som konstaterade att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde.

Förutom det tryckta betänkandet (SOU 1922:51) efterlämnade utredningen ett omfattande material. Dess arkiv (YK 193) omfattar 18 volymer i Riksarkivet (omkring två hyllmeter). Efter remissbehandlingen behandlade regeringen ett förslag till en proposition i frågan 30 maj 1924. Där upprepades utredningens slutsats att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde, nu med tillägget att det hade en ”naturlig gräns” vid Bottniska viken.³³ Av rent lagtekniska skäl uppskötts riksdagsbehandlingen av förslaget och landshövding Johan Widén i Jämtland fick i uppdrag att bearbeta det. Han avgav sitt betänkande som SOU 1927:25. Det innehöll inga nya sakupplysningar om sedvanerättsområdet. Regeringen lade en ny proposition 1928. Vad gäller sedvanerätten upprepade den det som fastslagits i SOU 1923:51 och vid regeringssammanträdet 1924, nämligen att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde med en naturlig gräns vid Bottniska viken.³⁴ Konseljakterna (Socialdepartementet 20 januari 1928 nr 31 och Jordbruksdepartementet 2 mars 1928 nr 48) är omfattande och innehåller ett stort material från de gångna årens utredningsarbete.

Propositionens lagförslag godtogs av riksdagen 1928 efter en kort debatt om skötesrenar.

Solitt underlag

Till regeringens förfogande stod 1928 ett faktaunderlag som samlats in under 41 år. För södra Västerbottens del kan det sammanfattas i nio punkter.

³¹ Se t ex Riksdagen 1917. AK. Protokoll. Nr 70, s 69

³² YK 193, Vol 3, RA

³³ Propositionen trycktes som en bilaga till Proposition nr 43 vid riksdagen 1928. Slutsatserna om sedvanerättsområdets utsträckning finns på s 27, s 29.

³⁴ Riksdagen 1928. Proposition nr 43, s 69, s 71

- 1) 1882 års utredning uppger att Umbyn och Vapsten under vintern upphåller sig i skogarna ”inom Lycksele eller, och detta är det vanligaste, i kustlandet, ströfvande der utan egentlig ordning tvärsöfver och längs dalgångarne, ofta nog ända ned mot kusten”. Detta vidimerar jägmästaren E V Tigerhjelm som tjänstgjort i både Nordmaling och Lycksele. Det vidimerades även av norra Ångermanlands bonderepresentant i riksdagen, P-O Hörnfeldt.
- 2) Västerbottens länsstyrelse hade inga invändningar mot att man införde lagstadgad rätt till vinterbete i kustlandet.
- 3) Nordmalings egen riksdagsman Axel Cederberg bekräftade i riksdagsdebatten 1886 att samerna i södra Västerbotten ”utsträcka sina färder ända ned till hafvet”.
- 4) Socknarna i Västerbotten yttrade sig i en remiss angående sedvanerätten 1893. Där förklarade samtliga socknar i södra Västerbotten (inklusive Nordmaling) att vinterbetande renar besökte området emellanåt, men inte förorsakade någon olägenhet.
- 5) Vid det sammanträde som 1895 års lapplagskommitté höll i Lycksele 10 augusti 1895 konstaterades att samerna från norra delen av Vilhelmina socken brukar flytta ”nedåt Örnsköldsvik och Nordmaling”. Protokollet från detta möte trycktes tillsammans med andra mötesprotokoll och ingick i såväl remissmaterial, kommittébetänkande som konseljakt.
- 6) Hösten 1896 kallade länsstyrelsen samtliga socknar i Västerbotten till möten där de skulle yttra sig över förslaget från 1895 års lapplagskommitté. De socknar i kustlandet som infann sig till möten förklarade att de inte invände mot sedvanerätten.
- 7) I sitt remissyttrande 1896 hade inte länsstyrelsen i Västerbotten några invändningar mot sedvanerätten till vinterbete i kustlandet. (Däremot ville den att samernas ankomst till området närmast nedanför odlingsgränsen skulle senareläggas.)
- 8) Vid utfrågningarna 1912-13 uppgav tolv renägare att de flyttade till kusten under flenår, sju av dessa flyttade till kustbygden även under ”normala” år. Nio samer uppgav Nordmaling som ett av sina vinterbetesområden.
- 9) 1919 års lappkommitté undersökte ”huru långt nedåt Bottniska viken lapparne sedan äldre tid plägat utsträcka sina vinterflyttningar” genom en granskning av 1882 års, 1895 års och 1912-13 års utredningar om utsträckningen av vinterbetsområdet. Det resulterade i en särskild promemoria. Utredningens slutsats blev att det torde kunna sägas att sedvanerätten omfattade Västerbotten i dess helhet.

- 10) När kommitténs betänkande gick på remiss invände endast tre av 22 kommuner mot några detaljer. En av dessa kommuner var Nordmaling, men den invände endast mot vissa skogsfrågor, inte mot utsträckningen av sedvanerättsområdet.
- 11) Med sin namnteckning under utredningens betänkande SOU 1923:51 bekräftade den framstående bonderepresentanten Johan Rehn från södra Västerbotten slutsatsen att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde.

Detta material utgjorde en obruten kedja där länkarna grep in i varandra. Det var ett tillräckligt underlag för att regeringen 1924 och 1928 skulle dra slutsatsen att hela Västerbotten torde vara ett sedvanerättsområde och att dess naturliga gräns går vid Bottniska viken. Några invändningar mot detta restes inte heller i debatten då riksdagen antog den nya renbeteslagen.